

4. Advies Stichting tot instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra

Organisatie

Stichting tot instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra (opgericht in 1960, hierna: Artis) heeft het beheer over 26 rijksmonumenten in de dierentuin Artis Amsterdam (opgericht in 1838). Dit zijn naast de dierenverblijven, o.a. het Groot Museum, drie woningen, de Ledenlokalen en de objecten in de parkaanleg.

Hoewel volgens het kadaster de gemeente Amsterdam in bezit is van (op drie monumenten na) alle rijksmonumenten, is er een langgevestigde praktijk waarbij Artis zowel door de gemeente Amsterdam als door het Rijk in het kader van subsidieverstrekking steeds als eigenaar of zakelijk gerechtigde van de desbetreffende rijksmonumenten is beschouwd. In haar brief van 22 november 2021 aan de Raad voor Cultuur schrijft de toenmalige minister van OCW Ingrid van Engelshoven Artis als eigenaar te beschouwen in het kader van een aanvraag voor aanwijzing als professionele organisatie voor monumentenbehoud.

Advies

De Raad voor Cultuur (hierna: de raad) adviseert Artis niet aan te wijzen als professionele organisatie voor monumentenbehoud. Zij voldoet niet aan de vijf beoordelingscriteria als bedoeld in artikel 31 van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (hierna: Sim).

Beoordeling

Samenvatting bevindingen:

Artis deed eerder een aanvraag in 2021 maar trok deze in.

De raad constateert dat Artis sinds de vorige aanvraag verbeteringen heeft doorgevoerd. Artis heeft sinds 2023 statuten waarin de instandhouding van cultureel erfgoed is vastgelegd en toont voldoende aan dat de instandhouding van monumenten is geborgd. Artis toont echter nog niet aan dat de professionele omgang met rijksmonumenten in de vijf jaar voorafgaand aan deze aanvraag al de nu beschreven praktijk was. Daarnaast is de restauratie van de monumenten op het Artis-terrein nog in volle gang waardoor de vereiste helft in goede staat nog niet wordt gehaald. Ook ontbreekt bij de aanvraag een meerjarenonderhoudsplanning met financiële onderbouwing, waardoor de raad niet kan vaststellen dat de kosten van onderhoud naar de toekomst toe zijn geborgd.

Hoofdactiviteit:

Indien een aanvrager bij de aanvraag heeft aangetoond dat het in stand houden van monumenten een hoofdactiviteit van de organisatie is, wordt dit vermeld in het aanwijzingsbesluit. Er is sprake van instandhouding van monumenten als een

hoofdactiviteit wanneer structureel tenminste 40% van de feitelijke werkzaamheden hiermee verband houdt.

In haar aanvraag toont Artis niet aan dat instandhouding van monumenten een hoofdactiviteit is. Ook uit de jaarrekeningen van Artis heeft de raad dit niet kunnen afleiden.

Beoordelingscriteria:

De raad heeft de aanvraag van Artis getoetst aan de vijf beoordelingscriteria als bedoeld in artikel 31 van de Sim, overeenkomstig de ‘Werkwijze Raad voor Cultuur inzake advisering POM’ van 25 augustus 2016.

1. Artis heeft aangetoond dat zij een statutaire doelstelling tot instandhouding van cultureel erfgoed heeft.

In de vastgestelde statuten van 17 juli 2023 luidt de doelstelling van Artis:
“De Stichting heeft ten doel:

- a. de instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra;
- b. het inspireren en stimuleren van een breed publiek verantwoordelijk met natuur om te gaan, in de breedste zin des woords, en zo bij te dragen aan een leefbare wereld voor toekomstige generaties. Hieronder valt in ieder geval:
 1. het uitvoeren en/of faciliteren van wetenschappelijk onderzoek wat bijdraagt aan het begrip en/of de instandhouding van (bedreigde) diersoorten;
 2. het bieden van educatie op het gebied van natuur en milieu aan bezoekers;
- c. het structureel beheren en behouden van (rijks)monumenten op het Artis-terrein.”

De recente statuten vervangen de statuten van 23 september 2010. Hierin had Artis nog geen statutaire doelstelling tot instandhouding van cultureel erfgoed. De doelstelling onder c. is nieuw toegevoegd.

2. Artis heeft aangetoond dat de kwaliteit van de uitvoering van werkzaamheden aan rijksmonumenten is geborgd.

Om de borging van kwaliteit te kunnen bepalen let de raad op de volgende aspecten:

- a. De beschikking over en organisatie van structurele deskundigheid bij de uitvoering van en de werkzaamheden aan rijksmonumenten.
Artis heeft een directie en een Raad van Toezicht. In de huidige Raad van Toezicht bevinden zich geen personen met erfgoedspecifieke kennis. De raad beveelt aan de kennis van zowel gebouwde als groene monumenten vast te leggen in de competentiematrix van de Raad van Toezicht.

Artis heeft in een organogram aangegeven waar de monumentspecifieke en cultuurhistorische kennis zich in de organisatie voor de dagelijkse werkzaamheden aan monumenten en restauraties bevindt en heeft dit onderbouwd met cv's. Volgens de raad beschikt Artis over voldoende kennis om externe deskundigen aan te sturen.

Erfgoedkennis is daarnaast vertegenwoordigd in de Jour Fixe, een multidisciplinair kwaliteitsteam dat sinds 2014 bestaat en is samengesteld uit externe deskundigen op het gebied van erfgoed, architectuur, landschap, industrieel ontwerp en presentatie. De Jour Fixe vergadert zes tot acht keer per jaar en adviseert direct de directie van Artis. De Jour Fixe maakt onderdeel uit van het besluitvormingsproces, dat duidelijk door Artis uiteengezet is. Gemandateerde leden worden als adviseur bij de planontwikkeling en uitvoering betrokken. Zij toetsen niet alleen achteraf, maar zijn ook nauw betrokken bij de kwaliteitsbepaling vooraf.

De raad is positief over de deskundigheid in de Jour Fixe en is voldoende overtuigd dat dit team bijdraagt aan de borging van monumentspecifieke deskundigheid binnen Artis.

Artis presenteert zichzelf als een 'Gesamtkunstwerk', met arboretum, botanische tuin, collecties van levende planten en dieren, monumenten en inrichtingselementen. Artis heeft in haar educatie-activiteiten zowel aandacht voor de flora en fauna in het park als ook voor het erfgoed.

Voor behoud en ontwikkeling van de (levende) collecties is een bomenbeleid (2018) ontwikkeld en een plantencollectieplan (2019) opgesteld. Voor de bestrating is een speciaal handboek (2016). Artis zit midden in een grote verbouwing, waar ook de restauratie van een aantal rijksmonumenten deel van uitmaakt.

Artis heeft de ondernemersvisie en -strategie wat betreft de exploitatie van haar rijksmonumenten in 2020 beschreven in het Masterplan Artis 2030. Hierin is sprake van het belang van een integrale aanpak met ook oog voor het groene erfgoed.

b. De toepassing van de in de beroepsgroep geldende normen voor werkzaamheden aan rijksmonumenten.

Artis geeft aan dat zij de opdracht voor restauratie- en onderhoudswerkzaamheden aan ERM-gecertificeerde bedrijven geeft, waar zoveel mogelijk wordt samengewerkt met ERM-gecertificeerde onderaannemers.

Met betrekking tot de groene monumenten van Artis beveelt de raad aan op te nemen dat wordt gewerkt conform de Uitvoeringsrichtlijn Hovenierswerk

historische tuinen en parken.

c. Planmatig onderhoud aan rijksmonumenten.

Artis heeft een vastgesteld beleid voor de meerjarenonderhoudsplanning (MJOP) voor haar gebouwde monumenten met een horizon van dertig jaar. Elk jaar wordt de MJOP geüpdate door het team Beheer & Onderhoud. De MJOP zelf met financiële gegevens is echter niet overlegd, zodat de raad geen inzicht heeft of de uitvoering van het MJOP conform het eigen beleid is, of de onderhoudsrisico's in beeld zijn en of de onderhoudskosten hoog over inzichtelijk zijn gemaakt.

d. Verrichten van cultuurhistorisch onderzoek bij restauratiewerkzaamheden.

Artis laat cultuurhistorisch onderzoek verrichten bij restauratiewerkzaamheden. Voor kleuronderzoek, bouwhistorisch onderzoek en cultuurhistorisch onderzoek werkt Artis met een pool van externe deskundigen. Ter onderbouwing zijn rapporten bij de aanvraag gevoegd.

De raad concludeert dat Artis voldoende heeft aangetoond dat de kwaliteit van de uitvoering van werkzaamheden bij rijksmonumenten is geborgd.

3. Artis heeft niet aangetoond dat de professionele omgang met rijksmonumenten in de vijf jaar voorafgaand aan de aanvraag een structureel en consistent karakter heeft.

Om positief beoordeeld te worden op dit criterium dient het totaalbeeld onder punt 2 positief te zijn en de vier aspecten structureel en consistent.

Artis heeft zeer recent haar statuten vernieuwd waardoor de instandhouding van cultureel erfgoed een doelstelling is geworden. Uit het essay 'Artis en erfgoed, een vanzelfsprekende core business' uit 2023 en het 'Masterplan 2030' uit 2020 blijkt dat de aandacht voor (de instandhouding van) erfgoed op het Artis-terrein de afgelopen jaren is toegenomen. Echter, hiermee toont Artis nog niet aan dat de professionele omgang met rijksmonumenten in de vijf jaar voorafgaand aan deze aanvraag de nu beschreven praktijk was, en bovendien een structureel en consistent karakter had.

De raad constateert dat Artis nog niet voldoet aan dit criterium.

4. Artis heeft niet aangetoond dat zij financieel stabiel is.

Financieel beheer:

Bij de aanvraag bevinden zich de jaarverslagen met jaarrekeningen van 2018 t/m 2022. Zij bevatten de controleverklaringen van de accountant.

Financiële stabiliteit en continuïteit:

Artis heeft een brede financieringsmix. De inkomsten uit entreegelden, lidmaatschappen en evenementen zijn de grootste batenpost. Daarnaast zijn de inkomsten uit bijdragen van particulieren, bedrijven, fondsen en van loterijorganisaties aanzienlijk.

De grootste lastenpost, circa 90 procent, wordt toegeschreven aan het realiseren van de doelstelling van Artis. Dit is niet verder gespecificeerd.

Voor een gezonde financiële toekomst blijft er een risico van een kastekort en is er een afhankelijkheid van groeiende bezoekersaantallen, maar hier wordt in de plannen rekening mee gehouden.

De kosten voor regulier onderhoud worden ten laste gebracht van het resultaat op het moment dat deze zich voordoen. Voor groot onderhoud heeft Artis op de balans een voorziening opgenomen. Deze voorziening is voor kosten van incidenteel instandhoudingsonderhoud.

De in het beleid opgenomen meerjarenonderhoudsplanning met financiële onderbouwing ontbreekt bij de aanvraag, waardoor niet inzichtelijk is hoe de voorziening tot stand is gekomen en welke kostenontwikkelingen worden verwacht. De raad heeft geen zicht op de financiële risico's van de monumenten van Artis en hoe deze risico's zich verhouden ten opzichte van de andere activiteiten die Artis ontplooit.

De raad kan niet vaststellen op welke wijze Artis stuurt op haar instandhoudingsactiviteiten van monumenten, op de risico's en de opbouw van de voorziening voor groot onderhoud op de balans.

De raad constateert dat de liquiditeit in 2022 gelijk was aan 1,8, de solvabiliteit gelijk was aan 0,3 en het weerstandsvermogen bedroeg 0,6. Deze kengetallen geven een indicatie van de financiële sterkte van de organisatie. Des te hoger de kengetallen, des te lager het risico dat in de toekomst niet aan betalingsverplichtingen kan worden voldaan (liquiditeit en solvabiliteit) respectievelijk dat activiteiten niet kunnen worden voortgezet bij tegenvallende inkomsten (weerstandsvermogen).

Naar het oordeel van de raad wordt onvoldoende aangetoond dat bij Artis sprake is van financiële stabiliteit en continuïteit.

5. Artis heeft niet aangetoond dat ten minste de helft van het aantal rijksmonumenten waarvan zij eigenaar is, in goede staat is.

Artis heeft een rapport 'Artis Amsterdam Overzicht onderhoudsstatus

Rijksmonumenten' door Wevers & Van Luipen (augustus 2023) ingediend. Hierin is een overzicht opgenomen waaruit blijkt dat twaalf van de 26 rijksmonumenten zich in goede staat bevinden. Twee rijksmonumenten zijn nog in restauratie en één rijksmonument is gedemonteerd en in een depot opgeslagen.

Voor zeven monumenten is er een inspectierapport uit 2022/2023 van Wevers & Van Luipen en Rader Advies ter onderbouwing van de kwalificaties. De andere rapporten dateren veelal uit 2018.

In juni 2023 heeft bureau Rader Advies ook een overzichtsrapportage geleverd. Echter, in geen van beide overzichten toont Artis aan dat ten minste de helft van het aantal rijksmonumenten in goede staat verkeert.

Ingediende bescheiden

- Aanvraagbrief
- Statuten
- Jaarverslagen 2018 t/m 2022
- Staat van onderhoud rijksmonumenten
- Organisatieschema Artis 2023
- Organisatie Artis mbt erfgoed
- Overzicht Jour Fixe
- 16x cv medewerkers & Jour Fixe
- Overzicht investeringen 2010-2025
- Externe samenwerkingen Artis
- Plattegrond score onderhoudstatus
- Artis en erfgoed - core business
- Masterplan Artis 2030
- De toekomst van Artis
- Beleid MJOP Artis
- Projectmatig werken Artis
- Credential restauratie Volharding
- Volharding historisch onderzoek
- Bouwhistorisch onderzoek Hoofdgebouw
- Waardestelling Uilenruïne
- 2x inspectierapport

Aanvullend

- Jour Fixe profiel
- 30 inspectierapporten
- Toelichting Artis op vragen POM-commissie
- Totaaloverzicht rijksmonumenten Rader Advies
- Beknopt uitleg NEN 2767 Rader Advies
- NL-SfB-codering